

ГУМАНІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ

Інститут повітряного і космічного права НАУ, E-mail: justitia@nau.edu.ua

У даній статті автор досліджує принцип гуманізму в кримінально-виконавчому праві проблеми реалізації даного принципу при виконанні та відбуванні покарання у виді позбавлення волі і поведженні із засудженими та пропонує шляхи їх вирішення.

Останнім часом увагу суспільства привернуто до проблем кримінально-виконавчої системи, діяльність якої неможливо розглядати у відриві від реалізації принципів законності, гуманізму, демократизму, дотримання прав людини під час виконання кримінальних покарань. Для діяльності органів та установ виконання покарань важливе значення має розуміння принципу гуманізму, який закріплений в міжнародних актах (Загальній декларації прав людини 1948 року, Європейській конвенції з прав людини 1950 року, Європейській Конвенції з попередження катувань, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання 1987 року, Європейським в'язничним правилам, в цілому ряді інших міжнародних норм і стандартів з прав людини і поведження з правопорушниками), а також в національному законодавстві (ст.3 Конституції України проголошує, що в Україні людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю; нормах кримінально-виконавчого законодавства).

Відомо, що виправно-трудова система тривалий час залишалася однією з найбільш закритих сфер українського суспільства, нині – кримінально-виконавча система перебуває на шляху реформування, приведення кримінально-виконавчого законодавства у відповідність до міжнародних норм поведження із в'язнями; гуманізації умов тримання засуджених осіб, дедалі більшої відкритості для державного і громадського контролю, співпраці з недержавними організаціями.

Принцип гуманізму – є одним з центральних та основоположних принципів функціонування кримінально-виконавчої політики і відповідної системи. Проте, цей принцип в кримінально-виконавчому праві хоча і закріплений, але недостатньо досліджений, особливо це стосується норм, які регулюють виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі і поведження із засудженими.

Дослідження гуманізму щодо виконання покарань завжди привертало та привертає до себе увагу науковців. Окремі питання принципу гуманізму при виконанні покарань досліджувались у

наукових працях таких вчених, як: І.Л. Близнюка, О. В. Беци, О.М. Джужі, В.В. Копейчикова, М.Й.Коржанського, Г.О Радова, О.Б. Пташинського, В.О.Корчинського, В.І.Кривуши, В.Н. Кудрявцева, В.А. Львовичкіна, А.В. Масліхіна, М.П. Мелентьєва, А.С. Михліна, П.П. Михайленка, С.Г. Пепеляєва, В.І. Рудника, А.Х Степанюка, С.О. Стефанова, В.М. Трубнікова І.В. Шмарова, Д.В. Ягунова та інших. Незважаючи на значний внесок зазначених науковців, принцип гуманізму в кримінально-виконавчому праві, загалом, і при виконанні та відбуванні покарання у виді позбавлення волі, зокрема, за часів незалежності України потребує подальшого комплексного дослідження. Адже, в теорії не існує єдиної точки зору щодо поняття і сутності принципу гуманізму, відсутній чітко визначений науковий підхід до змісту цього принципу, закріплення гуманізму в окремих нормах кримінально-виконавчого законодавства, дотримання принципу гуманізму в діяльності установ з виконання покарання у виді позбавлення волі.

Завданням даної статті є дослідження поняття, сутності принципу гуманізму в кримінально-виконавчому праві, його закріплення в діючому кримінально-виконавчому законодавстві, аналіз деяких загальнотеоретичних і практичних проблем реалізації принципу гуманізму в процесі виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. Гуманізм (від лат. humanus - людський, людський) – ставлення до людини пройняте турботою про її благо, повагою до її гідності, людяність. Гуманний –людяний у своїх діях і ставленні до інших людей. Гуманність – людяність, почуття любові до людей, поваги до їхньої гідності [1, с. 201]. Гуманізм у праві – одна з найсуттєвіших, органічно властивих праву якостей. У філософському і соціологічному розумінні право – загальна міра свободи, рівності та справедливості у суспільстві, яка повинна визначати конкретний зміст кожної конкретної правової норми. Саме такі соціальні цінності як свобода, рівність, справедливість становлять сутність гуманізму [2, с. 660]. Однією з основних характеристик принципу гуманізму є його універсальність та багатогранність.

В радянській державі принцип гуманізму розглядався односторонньо, відхилявся природний характер походження прав і свобод людини. Домінували концепції, що права і свободи людини встановлюються державою. В кінці 80-х на початку 90-х років великої популярності набув принцип гуманізму, особливо в сфері виконання покарання у виді позбавлення волі. З приводу гуманізації виправно-трудової системи, гуманного ставлення до засуджених виникло багато спорів. Більшість вчених, виходячи із реального стану радянської виправно-трудової системи, підтримала реалізацію даного принципу. Але частина – відразу вступила в дискусію щодо необхідності встановлення меж гуманізму [3, с. 87]. Деякі науковці розглядали гуманізм, як «людинолюбство» до засуджених, рахуючи його не природним і тому зайвим. Але гуманізація відбування покарання означає «нормалізацію», тобто приведення життєдіяльності засуджених у відповідність з фізіологічними, санітарними, побутовими, економічними і другими нормами, наближеними до звичайного життя [4, с.67]. Домінував підхід, за яким реалізація принципу гуманізму у сфері виконання покарання у першу чергу враховувала інтереси суспільства, а не окремої особи засудженого. За висновками І.Л. Близнюка на основі узагальнення юридичної літератури про гуманізм, цей принцип реалізується в кримінальному покаранні перш за все в інтересах суспільства [5, с. 9]. Н. Стручков розглядав гуманізм з двох сторін: по-перше, як відповідне відношення до суспільства; по-друге, підтримував необхідність гуманного поводження із засудженими [6, с. 6-7]. Деякі вчені, розглядаючи проблеми гуманізму у кримінально-виконавчій праві, не пов'язують його з необхідністю захисту суспільства від злочинних посягань. О.Б. Пташинський зазначає, що під час виконання покарання не має потреби захищати суспільство та громадян від злочинного посягання осіб, які відбувають покарання за скоєний злочин, гуманізм у кримінально-виконавчій діяльності проявляється насамперед в мінімумі кримінально-правової репресії. [7, с. 4-5].

Таким чином, щодо сутності гуманізму, то, з одного боку, принцип гуманізму – це охорона суспільства і держави від злочинних посягань та відновлення прав і свобод потерпілих. З іншого боку, – забезпечення правового статусу засуджених, зведення суворості покарання до мінімуму, який необхідний для досягнення цілей покарання, стимулювання правослухняної поведінки осіб, засуджених до позбавлення волі. Щодо гуманізму не слід виходити з абстрактного його

уявлення. Навіть при застосуванні такого суворого покарання як позбавлення волі повинні однаково захищатися інтереси суспільства, мікросоціальних груп, у тому числі потерпілих і засуджених.

Наука виправно-трудового права в кінці 80-х рр. минулого століття сконцентрувала свою увагу на гуманізацію існуючої на той час виправно-трудової системи. [8, с. 164]. Але як показує практика реалізації гуманізму без корінних змін репресивної системи із слабкою соціальною інфраструктурою стала проблематичною. Отже, як показав досвід гуманізація в рамках жорсткої адміністративно-командної системи із збереженням застарілих норм виправно-трудового законодавства неможлива. Аналізуючи часи незалежності України можна зазначити, що зроблена спроба гуманізувати виправно-трудова політику, замінивши її на кримінально-виконавчу. У 1998 році був створений Державний департамент України з питань виконання покарань. Важливе значення відіграло прийняття Кабінетом Міністрів у 1991р. концепції щодо основних напрямів відповідної реформи. Урядом було прийнято ряд постанов щодо приведення умов утримання ув'язнених і засуджених до міжнародних стандартів. Необхідно відмітити прийняття 11 липня 2003 року і введення в дію з 1 січня 2004 року нового Кримінально-виконавчого кодексу України, який є найважливішим нормативним актом щодо правового регулювання і функціонування кримінально-виконавчої системи України, сприяє її гуманізації [9, с. 216]. В ст. 5 Кримінально-виконавчого кодексу України вперше в історії національного законодавства щодо регулювання виконання і відбування кримінальних покарань, закріплені його принципи, зокрема: невідворотності виконання і відбування покарань, законності, справедливості, гуманізму, демократизму, рівності засуджених перед законом, взаємної відповідальності держави і засудженого, диференціації та індивідуалізації виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, участь громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань. Але ст.5 не відображає зміст принципів, наповнення конкретним змістом, що викликає необхідність подальшого вивчення поняття, сутності принципу гуманізму.

Специфіка гуманізму в кримінально-виконавчому праві обумовлена, в першу чергу, особливостями предмета правового регулювання. Принцип гуманізму стосовно засуджених,

які відбувають покарання ґрунтуються на підставі ст. 3 Конституції України, де проголошується, що в Українській державі людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Сутність принципу гуманізму в кримінально-виконавчому права виражається у тому, що міри державного примусу до правопорушника не переслідують цілей приниження людської гідності та спричинення фізичних страждань. Для кримінально-виконавчого права реалізація принципу гуманізму полягає в повазі до гідності засудженого як людини, в дотриманні його прав, задоволення його першочергових матеріальних і духовних потреб. Зокрема, виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі повинно мати гуманну спрямованість, а саме сприяти виправленню засудженого, вивести з-під впливу негативної частини засуджених, допомогти отримати освіту, сприяти укріпленню сімейних і родинних зв'язків, своєчасно реагувати на скарги засуджених, забезпечити дозвілля, допомагати при звільненні та інше.

Гуманізм пов'язаний з повагою до людей, їх людської гідності, милосердям, людяністю та чуйністю. Ставлення до людей, які засуджені до позбавлення волі, зі сторони державних органів, свідчить про ступінь поваги державою людської гідності при виконанні нею репресивної і контрольної функцій. В демократичній, правовій державі повинні діяти надійні гарантії забезпечення гуманного поводження із засудженими і поваги до їх гідності.

Практика діяльності установ виконання покарання, виправлення засуджених та їх ресоціалізації свідчить, що в Україні залишилися актуальними не тільки проблеми покарання, але й гуманного поводження із засудженими, а саме: попередження тортур, латентного насилля в місцях позбавлення волі, нелюдському або такому, що принижує гідність поводженню, недопущення дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних та інших переконань, національного або соціального походження, майнового стану, за ознакою захворювання чи іншою ознакою, забезпечення їх суспільно-корисною оплачуваною працею, надання юридичного захисту, соціальної допомоги. Це підтверджується непоодинокими випадками катувань, іншим жорстоким поводженням із засудженими до позбавлення волі, існуванням військової дресури (муштри), примусовою (обов'язковою) працею (при цьому багато хто не працює – понад 50%, зовсім не по своїй волі, а тому, що в колонії немає роботи), надмірним застосуванням дис-

циплінарних стягнень крайніми санкціями (тримання у штрафних (дисциплінарних) ізоляторах та в приміщеннях камерного типу – понад 50 %). Україні у спадщину від Радянського Союзу залишилися установи виконання покарань, в основному, у виді колоній з ґуртожитками камерного типу, у кожному з яких може утримуватися від 100 до 150 засуджених. За радянських часів виправно-трудове законодавство передбачало норми житлової площі 2,5 кв.м.– у виправних колоніях. В таких умовах забезпечити права людини було надзвичайно важко, а то й неможливо. Після набуття Україною незалежності європейський комітет проти тортур звернув на це увагу, внаслідок чого поступово вносилися зміни до Виправно-трудового кодексу України. Новим Кримінально-виконавчим кодексом України було збільшено житлові норми на одного засудженого, що складають у виправних колоніях не менше трьох квадратних метрів, виховних колоніях та виправних колоніях для жінок – не менше чотирьох, а у лікарнях – не менше п'яти квадратних метрів [10, с. 60]. Європейські стандарти передбачають мінімум чотири квадратних метри на одного ув'язненого та засудженого, деякі Європейські держави передбачають 8-9 кв. м, що свідчить про нагальну потребу виконання міжнародних стандартів з метою подальшої гуманізації виконання покарання і поводження із засудженими до позбавлення волі.

Особливо гострими є проблеми захворюваності та смертності засуджених, передусім на туберкульоз, серцево-судинні хвороби, психічні розлади, СНІД. На цьому фоні виділяється незадовільне медико-санітарне обслуговування, нестача медикаментів, медичного обладнання, неуплектованістю медичних частин та спеціалізованих лікарень фахівцями.

Спроби гуманізувати покарання і поводження із засудженими сьогодні зустрічають серйозну протидію в суспільстві. І це зрозуміло, так як злочинці наносять величезну шкоду, вчиняючи небезпечні антисуспільні дії. У зв'язку з цим поводження з ними, як з людьми, викликає обурення і нерозуміння. Але більш переконливими аргументами на користь гуманного ставлення, навіть, до найнебезпечніших злочинців повинні бути результати наукових досліджень, а саме висвітлення соціальних проблем застосування покарання, негативні наслідки репресивного поводження із засудженими та заходи щодо їх нейтралізації.

Такий стан в державі можна пояснити багатьма чинниками, зокрема соціально-економічною кризою, кризою науки про покарання і поводження,

відсутністю традицій гуманного поводження з людьми взагалі і засудженими зокрема, домінування репресивної свідомості населення, вимог до посилення каральних засобів, розширення застосування покарання та більш суворого поводження із засудженими, що позначилось на характері каральної та кримінально-виконавчої політики, законодавства в останнє десятиліття в Україні.

Адже, порушення головних засад щодо покарання і поводження із покараними призводить до тяжких соціальних наслідків. Необхідність подальшої гуманізації кримінально-виконавчого законодавства загально визнана. Мораль сьогодення не повинна виходити з того, що злочинця потрібно лише карати, ізолюючи його від суспільства. Очевидно, що людина, засуджена до позбавлення волі, передусім потребує допомоги, підтримки, сприяння формуванню в неї поваги до законів та пошуку свого місця у житті. Це можливо досягти спільними зусиллями кримінально-виконавчої системи та громадськості. Разом з тим щодо змісту і меж гуманізму при застосуванні позбавлення волі немає єдиної точки зору: з одного боку, звеличується роль кримінального покарання в боротьбі зі злочинністю і в зв'язку з цим лунають заклики до більшої суворості кримінального покарання. Результатом є прийняття Кримінального кодексу України 2001р. Слід погодитись із науковцями М.І. Мельником та М.І. Хавронюком в тому, що новий кодекс став більш суворим, ніж попередній за рахунок криміналізації нових злочинів і поширення покарання у виді позбавлення волі [11, с. 3-10]. З іншого боку, спостерігається тенденція до захисту інтересів засуджених, пропонується значно скоротити застосування позбавлення волі. Практика виконання покарання ще недостатньо враховує існуючі гуманні міжнародні стандарти і принципи поводження із засудженими. Найбільш гострими залишаються проблеми каральної спрямованості кримінально-правової політики держави, що тягне за собою велику кількість засуджених, недостатнє фінансування, невідповідний персонал, репресивне ставлення до засуджених з боку воєнізованого персоналу, що загалом характеризує неналежне поводження із засудженими, що не відповідає одному з центральних і основоположних принципів функціонування кримінально-виконавчої системи – принципу гуманізму. Отже, гуманізм при застосуванні позбавлення волі досить суперечливий і, на перший погляд, здається зайвим, адже, охороняючи і захищаючи права і інтереси потерпілих, інтереси суспільства при застосуванні даного покарання, необхідно

проявляти гуманізм по відношенню до злочинця, який сам вчиняє не гуманно, порушуючи інтереси громадян і суспільства. Але парадокс полягає в тому, що негуманне поводження із злочинцем, призводить до нанесення ним ще більшої шкоди суспільним інтересам. Тому, прояв гуманності до таких осіб виправданий, адже саме таким чином захищаються соціальні цінності. Перед законодавством, судом і виконанням покарання часто стоїть складна дилема між необхідністю охорони прав і свобод потерпілих і суспільства від злочинця і одночасно збереження його як людини корисної для суспільства. Вирішення цієї дилеми нерідко необхідне на користь засудженого, шляхом людського ставлення до нього. Слід пам'ятати, що незважаючи на жорстокість і не людяність вчиненого злочину, засуджений залишається людиною і громадянином і тому потребує людського до себе ставлення. Безумовно, одним тільки нормативним закріпленням принципу гуманізму неможливо вирішити весь комплекс проблем, пов'язаних з його реалізацією в практичній діяльності при виконанні покарання.

І тому, не дивлячись на спори, принцип гуманізму знайшов свою реалізацію в багатьох законодавчих актах та програмах по реформуванню кримінально-виконавчої системи. Його практична сутність полягає в послабленні каральних елементів, режиму відбування покарання, створенні більш сприятливих людських житлово-побутових умов утримання засуджених. За часи незалежності значного поширення набули такі гуманні заходи як амністія і помилування. Але, позбавлення волі, як вид покарання, поводження із засудженими потребують подальшого олюднення і реалізація принципу гуманізму в цій сфері залишається для України актуальною проблемою, яка повинна знайти відображення в законодавстві кримінально-правового комплексу. Таким чином, принцип гуманізму в кримінально-виконавчому праві, загалом, і при виконанні та відбуванні покарання у виді позбавлення волі, зокрема, за часів незалежності України потребує подальшого комплексного дослідження. Одним тільки його нормативним закріпленням неможливо вирішити весь комплекс проблем, пов'язаних з реалізацією принципу гуманізму в практичній діяльності при виконанні покарання. Подальше реформування кримінально-виконавчої системи повинно бути спрямоване, перш за все, на соціальну переорієнтацію діяльності системи з урахуванням міжнародного досвіду, принципів гуманізму, законності, демократизму, справедливості та інших і передбачати докорінні зміни.

Виходячи з вищенаведеного, пропонується:

1. Змінити каральну кримінально-правову та кримінально-виконавчу політику на більш гуманістичну.
2. В кримінально-виконавчому праві під принципом «гуманізму» слід розуміти – систему поглядів (ідей) щодо визнання людини, її життя і здоров'я, честі та гідності, недоторканості і безпеки найвищою соціальною цінністю, які забезпечують закріплення в його нормах та інститутах таких цілей, завдань, методів виконання та відбування кримінальних покарань, які не принижують людської гідності та не спричиняють фізичних та моральних страждань, а спрямовані на захист громадян і суспільства, з одного боку, а з іншого — покликані виправляти засуджених, сприяти їх ресоціалізації; забезпечення правового статусу засуджених; зведення суворості покарання до мінімуму, який необхідний для досягнення цілей покарання; стимулювання правослухняної поведінки засуджених, підготовка їх до повноцінного життя в суспільстві.
3. Приведення кримінального, кримінально-виконавчого законодавства у відповідність до міжнародних стандартів з прав людини і поведіння з правопорушниками.
4. У правовій науці увага повинна бути звернена на дослідження проблем не тільки покарання, але і поведіння, адже за цим стоять права людини і безпека суспільства.

Література

1. *Великий* глумачний словник сучасної української

- мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
2. *Юридична енциклопедія* : В. 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп.ред) та ін. – К.: «Укр., енцикл.», 1998. – Т.1: А-Г. 672 с.
3. *Стручков Н.А.* «Зона», приоткрытая для критики / Коммунист.–1989.–№19. – С. 87.
4. *Баранник М.* Сущность гуманизма пенитенциарного работника / Проблемы совершенствования деятельности уголовно-исполнительной системы. – К.: РИО ИУВД. – 1994. – С. 67.
5. *Близинок И.Л.* Гуманизация исполнения наказания в виде лишения свободы и проблемы разрешений, зачетов в исправительно-трудовом праве Украины: Автореф. дис. канд. юрид. наук.– К.,1992. – 24с.
6. *Стручков Н.* Утверждая гуманизм // Воспитание и правопорядок. – 1989. – № 3. – С. 6-7.
7. *Пташинський О.Б.* Правові проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні: Автореф. дис. канд. юрид. наук. – К., 2002.– 26с.
8. *Гуманизация советской уголовно-исполнительной политики и совершенствование правоприменительной деятельности исправительно-трудовых учреждений:* Сб. статей. – К: КФ ВИПК МВД СССР, 1991.- 184с.
9. *Рудник В.І.* Соціально-правові аспекти поведіння із засудженими до покарання у виді позбавлення волі // Науковий вісник. Збірник наукових праць Академії державної податкової служби України: – 2002. – № 2 (16) 2002.– 293 с.
10. *Кримінально-виконавче законодавство України. Кримінально-виконавчий кодекс України: Нормативно-правові акти* / Упоряд.: В.С. Ковальський, Ю.М. Хахуда. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 432 с.
11. *Мельник М.І., Хавронюк М.І.* Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001р.–К.: АСК,2001.– 82 с.

Т.В. Рудник

Гуманизация криминально-исполнительной системы.

В статье автор исследует принцип гуманизма в криминально-исполнительном праве, проблемы реализации данного принципа при выполнении и отбывании наказания в виде лишения свободы и поведении с осужденными, а также предлагает пути их решения.